

СРПСКИ ЈЕЗИК, КЊИЖЕВНОСТ, УМЕТНОСТ
Зборник радова са XIX међународног научног скупа
одржаног на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу
(25-26. октобар 2024)

Књига II

ПРИЈАТЕЉСТВО

Крагујевац, 2025.

САДРЖАЈ

Јасмина М. АХМЕТАГИЋ

ПРИЈАТЕЉСТВО, ОДГОВОРНОСТ И ПРОБЛЕМ
ИЗБОРА: КНЕЗ МИШКИН / 19

Весна Р. СТАНКОВИЋ ПЕЈНОВИЋ

НИЧЕОВО ПРЕВРЕДНОВАЊЕ ВРЕДНОСТИ ПРИЈАТЕЉСТВА / 31

Саиша Ж. РАДОВАНОВИЋ

НИЧЕОВ ЗАРАТУСТРА О ПРИЈАТЕЉСТВУ / 41

Љиљана РОГАЧ МИЈАТОВИЋ

ПОЛИТИКЕ ПРИЈАТЕЉСТВА У КУЛТУРНОЈ ДИПЛОМАТИЈИ / 49

Светилана М. РАЈИЧИЋ ПЕРИЋ

„ЉУДСКИ МАНИФЕСТ”, КОНЦЕПТ ПРИЈАТЕЉСТВА ПОСЛЕ '68-Е / 59

Suzana MARJANIĆ

О АКТАНТУ „PRIJATELJI” U KRLEŽINOM ŽIVOTU / 73

Владимир Б. ПЕРИЋ

БРАТСКА ЉУБАВ ИЗМЕЂУ ИДЕАЛА И СТВАРНОСНИХ ПРЕПРЕКА / 83

Марија С. Докић

АРХЕТИП ХАРМОНИЈЕ КАО ПРВИ ЕЛЕМЕНТ КРЕАЦИЈЕ И ЊЕНА
(АНТИ)ТЕЗА СИМЕТРИЈА КАО ДРУГИ (ДУХОВНО СТВАРАЛАШТВО КАО
ОДГОВОР НА (НЕ)ПРИЈАТЕЉСТВО СИМЕТРИЈЕ И ХАРМОНИЈЕ) / 93

Милица Б. МОЈСИЛОВИЋ

ИВО АНДРИЋ: ОРИЈЕНТОФОБ ИЛИ ЖРТВА
ПОЛИТИКЕ НЕПРИЈАТЕЉСТВА? / 105

Маша Љ. ПЕТРОВИЋ

ПРИЈАТЕЉСТВО КАО ОСНОВНИ ЧИНИЛАЦ ЕМОЦИОНАЛНОГ
ПЕЈЗАЖА ФРАТАРСКИХ ПРИЧА ИВЕ АНДРИЋА / 117

Ана Д. СТЕВИЋ

ПРИЈАТЕЉСТВО, ПРИЧА И ИСТОРИЈА У ПРОКЛЕТОЈ АВЛИЈИ
ИВЕ АНДРИЋА И СЛУЧАЈУ ЦЕМ ВЕРЕ МУТАФЧИЈЕВЕ / 131

Катпарина С. ЛАЗИЋ

НАРЦИСОИДНОСТ У СВЕТУ ФИКЦИЈЕ – АНДРИЋЕВ ОМЕР-
ПАША ЛАТАС ИЛИ ГРАНДИОЗНА СЛИКА О СЕБИ / 141

Софија П. СИМОВИЋ

САЗНАЊЕ БЕЗ ИМЕНА И ГРАНИЦЕ – КЊИЖЕВНОСТ И ФИЛОЗОФИЈА
КАО ПРИЈАТЕЉИ ИСТИНЕ У ТУМАЧЕЊУ АНДРИЋЕВЕ ПРИПОВЕТКЕ
„НЕМИРНА ГОДИНА” И КРЛЕЖИНЕ ПРОЗЕ „ЉУБАВ МАРЦЕЛА
ФАБЕР-ФАБРИЧИЈА ЗА ГОСПОЋИЦУ ЛАУРУ ВАРОНИГОВУ” / 153

Мирјана М. БЕЧЕЈСКИ

КНЕЗ МИХАИЛО АНАСТАСА ЈОВАНОВИЋА У РОМАНУ
БЕЗДНО СВЕТЛАНЕ ВЕЛМАР-ЈАНКОВИЋ / 163

Марија М. ШЉУКИЋ

СИМБОЛИЧКА ПРОЈЕКЦИЈА ПРИЈАТЕЉСТВА У ПРОЗРАЦИМА
И ПРОЗРАЦИМА 2 СВЕТЛАНЕ ВЕЛМАР-ЈАНКОВИЋ У
ОГЛЕДАЊУ ЕПОХАЛНОГ ДИНАМИЗМА / 173

Часлав В. НИКОЛИЋ

ШАВ: ПРИЈАТЕЉСТВО У ПРИЧИ „ШТИТ” ДЕЈАНА ВУКИЋЕВИЋА / 183

Оља С. ВАСИЛЕВА

ДУША ЗВЕРИЊАКА: ЈЕЦАЈИ ПРИЈАТЕЉСТВА
МИОДРАГА БУЛАТОВИЋА / 193

Јелена З. МИЛИЋ

БЕОГРАДУ, ПРИЈАТЕЉСКИ: ПРАВО НА ГРАД У РОМАНУ
ПРИЈАТЕЉИ СЛОБОДАНА СЕЛЕНИЋА / 203

Маџда Г. МИЛИКИЋ

„НЕМА ДАНАС ДРУГА. ЛОПОВ ЗЕМЉУ ПРИТИСК’О”:
(АНТИ)ЈУНАЦИ БУГАРСКЕ БАРАКЕ МИЛИСАВА САВИЋА / 215

Жарка Ж. СВИРЧЕВ

МЕМОАРИСТИКА МАГДЕ СИМИН БОШАН
И ЕТИКА ПРИЈАТЕЉСТВА / 227

Сара З. АРВА

ДРУГИ, ТО ЈЕ МОЈ СВЕТ: ПРИЈАТЕЉСТВА ЈАРЕ РИБНИКАР
У МЕМОАРИМА ЖИВОТ И ПРИЧА / 237

Тамара М. ЉУЈИЋ

ПРИЈАТЕЉ, ТО САМ ЈА! / 247

Сања В. ГОЛИЈАНИН ЕЛЕЗ

ХЕТЕРОТОПИЈСКО БИЋЕ СРПСКОГ ПЕСНИШТВА –
АУТОРЕФЕРЕНЦИЈАЛНОСТ ПРИЧЕ О (НЕ)ПРИЈАТЕЉСТУ / 257

Милица А. КАНДИЋ

ЕКОПОЕТИКА: ПРИЈАТЕЉСТВО ЧОВЕКА И ПРИРОДЕ / 277

Маја Ј. МЕДАН ОРСИЋ

ПРИЈАТЕЉСТВО У ПОЕЗИЈИ МИЛАНА ДЕДИНЦА / 287

Миломир М. ГАВРИЛОВИЋ

ВАСКО ПОПА И МИОДРАГ ПАВЛОВИЋ – ПЕСНИЧКИ ДИОСКУРИ / 299

Милица В. ЂУКОВИЋ

ПОЛИТИКЕ ПРИЈАТЕЉСТВА У ПОЕЗИЈИ ДРАГАНА БОШКОВИЋА / 313

Ђорђе М. ЂУРЂЕВИЋ

ПРИЈАТЕЉСТВО ’ТИХОГ ГЛАСА’: ЗАЛОГ ОЧЕНАША У
ПОЕМИ ЋРИСТЕН ДРАГАНА БОШКОВИЋА / 323

Снежана Ј. МИЛОЈЕВИЋ

МОТИВ ПРИЈАТЕЉСТВА У ВАРЛААМУ И ЈОАСАФУ / 333

Марија Ј. БЈЕЛИЦА

ТЕМА ПРИЈАТЕЉСТВА У ДОСИТЕЈЕВОМ СОБРАНИЈУ
РАЗНИХ НАРАВОУЧИТЕЉНИХ ВЕШТЕЈ / 343

Ана Д. КОЗИЋ
ПРИЈАТЕЉСТВО МЕЂУ МУШКАРЦИМА У
РОМАНИМА БОРИСАВА СТАНКОВИЋА / 351

Александра П. СТЕВАНОВИЋ
КУЛТУРА И УМЕТНОСТ ИСТОКА У ПРИЈАТЕЉСТВИМА
КНЕЗА БОЖИДАРА КАРАЂОРЂЕВИЋА / 363

Оливера С. МАРКОВИЋ
РЕТОРИЧКИ МОДЕЛИ КЊИЖЕВНОГ ПРИЈАТЕЉСТВА У
ЕНГЛЕСКОМ ХУМОРИСТИЧКОМ РОМАНУ 18. ВЕКА / 373

Лидија В. ПЕТРОВИЋ
ПУТОВАЊЕ ПРЕМА ДРУГОМЕ КАО ПУТОВАЊЕ ПРЕМА
(НЕМОГУЋЕМ) СОПСТВУ: ПРИЈАТЕЉСТВО, ИДЕНТИТЕТ И
ПРИЧА У РОМАНУ ТАЛАСИ ВИРЏИНИЈЕ ВУЛФ / 385

Никола М. ЂУРАН
БИЋЕ И ЗАЈЕДНИЦА: ОНТОЛОШКА СТУДИЈА ЉУДСКИХ ОДНОСА
У РОМАНУ ВРЛИ НОВИ СВЕТ ОЛДОСА ХАКСЛИЈА / 395

Ана М. НИЋИФОРОВИЋ
ДРАМСКИ СВЕТ ХАРОЛДА ПИНТЕРА: ПРИЈАТЕЉИ И ЉУБАВНИЦИ / 405

Анја В. PETROVIĆ
REIMAGINING WOMANHOOD: POSTFEMINIST PERSPECTIVES
IN ANNE TYLER'S VINEGAR GIRL (2016) AND WILLIAM
SHAKESPEARE'S THE TAMING OF THE SHREW / 415

Ивона РАДОЈЕВИЋ АЛЕКСИЋ и Милан Д. ТОДОРОВИЋ
ПРИЈАТЕЉСТВО ПОД ОКРИЉЕМ ЦИВИЛИЗОВАНЕ
ЗАЈЕДНИЦЕ – МОРАЛНА ДЕГРАДАЦИЈА ГОЛДИНГОВИХ
ДЕЧАКА С ПУСТОГ ОСТРВА / 425

Теодора С. Илић
ИНТИМНОСТ У МЕТАФИКЦИЈИ: УЛОГА ЧЕТВРТОГ ЗИДА У СТВАРАЊУ
ПРИЈАТЕЉСТВА ИЗМЕЂУ ЛИКА И ПУБЛИКЕ У СЕРИЈИ FLEABAG / 435

Владимир Ј. КАРАНОВИЋ
КОНЦЕПЦИЈЕ ПРИЈАТЕЉСТВА, ЉУБАВИ И СЛОБОДЕ У РОМАНУ
УСПОМЕНЕ ЈЕДНОГ НЕЖЕЊЕ ЕМИЛИЈЕ ПАРДО БАСАН / 445

Светлана СТЕВАНОВИЋ
ЗАТВОР И ПРИЈАТЕЉСТВО У РОМАНУ ДАНИ КУТЕ
ЕДМУНДА ПАСА СОЛДАНА / 455

Верка Г. КАРИЋ
ЗНАЧАЈ ПРИЈАТЕЉСТВА ПРИ ГРАЂЕЊУ МАСКУЛИНИТЕТА
У РОМАНУ ГРАД И ПСИ МАРИЈА ВАРТАСА ЉОСЕ / 469

Елма И. Халиловић
ПРИЈАТЕЉСТВО ИЗМЕЂУ МЛАДИХ И СТАРИХ
У РОМАНИМА ИГОРА КОЛАРОВА / 481

Марина М. ПЕТРОВИЋ ЈИЛИХ
ЈЕДАН ЧОВЕК, ЈЕДАН ПАС И ДВЕ ПРИЧЕ О ПРИЈАТЕЉСТВУ / 491

Кашарина В. МЕЛИЋ
ПРИЈАТЕЉСТВО У СЕНЦИ НАЦИЗМА:
АДРЕСАТ НЕПОЗНАТ К. К. ТЕЈЛОР / 499

Милена Р. НЕШИЋ ПАВКОВИЋ
ИЗАЗОВИ АДОЛЕСЦЕНТСКОГ ПРИЈАТЕЉСТВА У ВРЕМЕ ХИТЛЕРОВОГ
УСПОНА: ПРОНАЂЕНИ ПРИЈАТЕЉ ФРЕДА УЛМАНА / 505

Георгина В. ФРЕИ
ДИДАКТИЗАЦИЈА КЊИЖЕВНИХ ТЕКСТОВА ПОМОЋУ
АЛАТА ПОДРЖАНИХ ВИ: ИДЕЈЕ ЗА ПРИМЕНУ
У НАСТАВИ СТРАНОГ ЈЕЗИКА / 513

Оливера С. Жижовић
ЉУБАВ КОЈА РАЗАПИЊЕ: „ЈУДА ИСКАРИОТСКИ”
ЛЕОНИДА АНДРЕЈЕВА / 525

Милан Б. ГРОМОВИЋ
КОМПАРАТИВНИ ТРОУГАО: ПРИЈАТЕЉСТВО ПЕСНИКА
И БОГА У БЕЛОРУСКОЈ ПОЕЗИЈИ / 535

Бранислава Д. МАКСИМОВИЋ
ТРАКТАТ ТОРКВАТА ТАСА МАНСО ИЛИ О ПРИЈАТЕЉСТВУ
КАО ПРИМЕР ПРОМИШЉАЊА ДРУШТВЕНО-
ФИЛОЗОФСКИХ ПИТАЊА У РЕНЕСАНСИ / 545

Ane A. FERRI
RENESANSNO PRIJATELJSTVO IZMEĐU PJESNIKA LUDOVICA
PASKVALIĆA I PROVIDURA MATEA VEMBA / 555

Марија М. ПЕЈИЋ
ПРИЈАТЕЉСТВО КЛОРИДАНА И МЕДОРА У БЕСНОМ
ОРЛАНДУ ЛУДОВИКА АРИОСТА / 569

Кашарина З. ЂИРОВИЋ
ПРИЈАТЕЉСТВО КАО (ПО)ЕТИЧКИ ИМПЕРАТИВ У
ФРАНЦУСКОМ И СРПСКОМ НАДРЕАЛИЗМУ / 581

Жарка Ж. СВИРЧЕВ¹*Институт за књижевност и уметност, Београд*

МЕМОАРИСТИКА МАГДЕ СИМИН БОШАН И ЕТИКА ПРИЈАТЕЉСТВА

Мемоарски засновани текстови Магде Симин Бошан *Док вишње процветају* (1958), *Сан младости* (1983) и *Зашто су ћушале? Мајка и ћерка о истом рату* (2009) представљају специфичну наративизацију ангажмана у акцијама СКОЈ-а током тридесетих година и затворског и логорског искуства током Другог светског рата у контексту југословенске/српске књижевности. Та специфичност огледа се у привилеговању женске епистемолошке перспективе. Један од формативних аспеката предатних/ратних/поратних искустава о којима пише Магда Симин Бошан јесте пријатељство – пријатељство скојевки, пријатељство заточеница у мађарском затвору и нацистичким логорима и пријатељство које обележава деценије након Другог светског рата. У раду ће се издвојити и интерпретирати различити аспекти наративизације пријатељства у ауторкиној мемоаристици: персоналне везе и доживљаји, врлина пријатељства као категорички императив и регулативна идеја заједнице, механизми формирања и деловања *женског колектива*, поступци фикционализације као гестови пријатељства и пријатељство као стратегија активистичке културе памћења.

Кључне речи: Магда Симин Бошан, женско пријатељство, етика, мемоаристика, СКОЈ, логорско искуство, култура памћења

Тако се догађа да су одсутни присутни, сиромашни богати,
слаби јаки и, што се једва може речима рећи, мртви живи:
у тој мери прати их част, успомена и чежња пријатеља.

Цицерон, *Разговор о пријатељству*

Изразита карактеристика мемоарског опуса Магде Симин Бошан (1922–2006) јесте повлашћена позиција другог, односно сећања на друге. Бележећи своја искуства током тридесетих година, превасходно скојевски ангажман, и затворско и логорско искуство током Другог светског рата у књигама *Док вишње процветају* и *Сан младости*, ауторка је са изразитом посвећеношћу настојала да забележи портрете својих сабораца и саборкиња, односно затворских и логорских другарица.² Приче о другима су на наративном плану ауторкине мемоаристике привилеговане и доминирају приповедањем. Њено искуство бива кохезивни чинилац наратије, оно хронотопизује догађаје и исписује трајекторијум деловања што појединачних актера што заједница којима је ауторка припадала.

¹ zarkasv@yahoo.com

² Магда Симин Бошан била је скојевка од 1938. године и руководила скојевским активом у гимназији у Кикинди, одакле ју је партија упутила у Суботицу да ради с омладином. Чланица Комунистичке партије Југославије постала је 1941. Након што су је септембра 1941. ухапсили мађарски жандарми и спровели у суботичку Жуту кућу, седиште и мучилиште Гестапоа, где је осуђена на тринаест година тешке робије, рат је провела у женском затвору Марија Ностра у Мађарској и од 1944. у нацистичком логору Берген-Белзен. Отац јој је страдао у Чурушкој рацији 1942. године, а мајка и брат у нацистичким концентрационим логорима. Након рата радила је као (главна) уредница Радио Новог Сада. Била је посланица Савезне Народне скупштине СФРЈ у Културно-просветном већу. Примила је многе награде и признања за свој рад. (Башарагин 2021: 86–88)

Прегнуће да се животи других документују и забележе, који је годинама Симин Бошан осведочавала и низом репортажа, резултирао је и књигом *Зашићо су ћушале. Мајка и ћерка о истом рату*³ и рукописом *Женском сшазом*.⁴ У биографијама жена које су сабране у овим књигама сустиче се и аутобиографски дискурс Магде Симин Бошан, сведочења других људи, као и документрана грађа коју је брижљиво сакупљала током послератних деценија. Здруживањем мноштва микро историја, ауторкина мемоаристика и биографистика се конфронтирају објективизујућој историографској наративи „великих прича”, а мотивацију за персонализован приступ и приступ који, дакле, привилегује приповедање о другима, можемо тумачити и интимним разлозима.

Повлашћена позиција другог у мемоаристички Магде Симин Бошан происходи (и) из самог искуства о ком је ауторка писала и, прецизније казано, из њеног односа према том искуству и људима са којима је то искуство делила. Писање о другима, пре свега о другарицама јер ауторка увек иступа са сопствене епистемолошке позиције, испоставља се као један од најдубљих етичких налога њене мемоаристике, етички налог који кореспондира са пријатељством које је у сржи њених односа са другима. Читава мемоаристика Магде Симин Бошан могла би се са великом прецизношћу која подцртава њену есенцију насловити *сећања на пријатељства*. Наративизација пријатељства може се, ради интерпретативне прегледности, пратити и издвојити на неколико планова, који су увек у садејству: персоналне везе и доживљаји, врлина пријатељства као категорички императив, механизми формирања и деловања затворског /логорског „женског колектива”, поступци фикционализације као гестови пријатељства и пријатељство као стратегија активистичке културе памћења.

Школовање у Кикинди током тридесетих година и ангажман у СКОЈ-у Магда Симин Бошан предочава преко формативних пријатељских веза. У тим сегментима њене мемоаристике стичемо увид о динамику формирања скојевских мрежа, њихова дружења и разговоре, те различите акције које су подузимали – стичемо увид у *сан* једне *младосћи* како је ауторка прегнантно насловила другу књигу својих сећања на тај период. Пријатељство је истакнута вредносна категорија која подразумева пожртвованост и оданост као њене темеље. Пријатељство је мера пуноће односа између омладинки и омладинаца, али и формативна и мобилишућа политичка категорија.

Поглавље „Клара и Лидија” у књизи *Сан младосћи* посвећено је најбољим пријатељицама, Лидији Алдан и Клари Фејеш. Композиционо издвајање наратива о најбољим пријатељицама осведочава њихову битност за ауторку не само у младалачким годинама, већ и деценијама касније. Читаоци стичу увид у девојачку приватност, односно узбудљив *Bildungs* скојевки. Бошан Симин подједнаку пажњу посвећује, рецимо, чарима „узбудљивих разговора, забрањених а добро одабраних књига” (Симин 1983: 85), агитовању у соколским друштвима, екскурзијама на Фрушку гору, првим политичким акцијама (продукција и растурање илегалне штампе, покретање радничких штрајкова), пријављивању за болничарке у Шпанском рату, искључењима из школе и хапшењима, као и њиховом сло-

3 „Књига *Зашићо су ћушале? Мајка и ћерка о истом рату* [...] настала је када је Магдина Ћерка Невена пристала да необјављени рукопис своје мајке, под називом 'Бачванке – политичке осуђенице у рату 1941–1945', допуни личним коментарима. У књизи пратимо наизменично Магдина сведочења о страхотама преживелих и Невенине коментаре као друге генерације жртава Холокауста.” (Башарагин 2021: 87)

4 Најсрдачније захваљујем др Маргарети Башарагин, неуморној боркињи за очување сећања на женску антифашистичку борбу, на уступању рукописа *Женском сшазом*.

бодном времену које су волеле да проводе купајући се на Тиси, возећи бицикле у природи или интимним кризама. Пишући и о практичним аспектима, реалијама свкодневице, али и о афективним стањима, попут узбуђења, ентузијазама и полета, Магда Симин Бошан ствара изузетну архиву девојачког живота и кутлуре револуционарне омладине тридесетих година. У наративу о најбољим пријатељицама пресеца се јавно и политичко, односно истиче се њихово прожимање у ауторкином разумевању пријатељства и као личне, интимне категорије и као дејствујућег политичког принципа:

Било је тада и касније више младића и девојака с којима сам *писно сарађивала* и које сам *искрено заволела*. Но, познанство с Кларом и Лидијом остало је заувек прво и деловало је снагом откровења правог, великог другарства. Моја оданост према њима само је расла. (Исто: 87, курзив Ж. С.)

Идеолошко-политички контекст стицања и развијања пријатељских веза умногоме условљавају њихову концепцију и динамику. Многи друштвени покрети формирани током 19. века у својим агендама инсистирали су на пријатељству као мобилишућој и трансформативној пракси целокупног друштва, па тако и социјализам, нарочито његова марксистичка струја. Циљ којем је тежио социјалистички покрет, речима Џона Вилсона, јесте стварање „друштва у којем је пријатељство представљало доминантну друштвену вредност” (Wilson 1970: 639), односно „доминантан образац понашања” у социјалистичком друштву. Под пријатељством се подразумевала вољна спремност за дељење добара које појединац поседује и за несребичне поступке који дају предност добробити других, те сарадња уз уважавање слободе другог (Исто: 641–643). Истакнута несребичност и прегнуће у остваривању добробити других чланова заједнице потка је пријатељских веза које описује Магда Симин Бошан.

Спрега политике и пријатељства није иновација деветнаестовековних друштвених покрета, већ се њоме реплицирају поједини класични идеали пријатељства. Ако бисмо настојали да апстрахујемо нормативни оквир пријатељства из мемоаристике Симин Бошан, држим да је Аристотелова и Цицеронова етика пријатељства дискурзивни контекст из ког се он најилустративније може излучити. Најбољи облик пријатељства, *teleia philia* (савршено или комплетно пријатељство), како је Аристотел елаборирао у VII и IX књизи *Никомахове етике*, јесте пријатељство у врлини, када волимо другог због његове доброте, односно врлине, а врлини пријатеља ауторка посвећује небројене редове. Пријатељи, даље, деле заједничку идеју доброг живота и Аристотел им приписује и делатни принцип тим поводом – пријатељи желе нешто заједно да подзму, делећи узајамну доброхотност и бивајући једнаки у узајамности. У коначници, Аристотелова теорија еудаимоније заснива се на остваривању заједничког циља ка коме је полис/држава усмерена, а који подразумева живот у врлини који се одвија у пријатељској заједници једнаких. Аристотеловска еудаимонија блиска је имажинирању комунистичког друштва које су током тридесетих година тежили да остваре Магда Симин Бошан и њене пријатељице.⁵

Цицерон је поштовао Аристотелово (и перипатетичара) разумевање пријатељства, развијао га и надограђивао, такође екплицирајући важност пријатељства за (политички) живот републике у *Лелију или разговору о пријатељству*.

5 Кључна разлика између Аристотелових идеја о пријатељству и марксистичких, односно идеја коју садржи мемоаристика Магде Бошан Симин тиче се носилаца врлине и политичке субјективности који граде заједницу *једнаких*, односно искључивања жена, између осталих, из те заједнице у случају Аристотела.

Пријатељство је код њега, као што је и у мемоаристици Симин Бошан, регулацијска идеја (државне) заједнице. Пријатељство је засновано на моралној врлини и посвећености врлини и могуће је само међу добрим људима. Начин на који Цицерон одређује добре људе – верни, праведни, широкогрудни, чврстог карактера (Цицерон 1978: 27) – резонира у портретима пријатељица Магде Симин Бошан. Портрете пријатељица ауторка гради на истицању њихове изузетности – има бескрајно поверење у њихов суд, оне поседују ауторитет знања, брижне су према другима, имају непресушни ентузијазам за акцију, лично ће претпоставити дужности према колективу и неће поклекнути ни у најтежим ситуацијама, ситуацијама у којима ће и изгубити живот, не издајући пријатеље и заједничку идеју. Цицерон је инсистирао на важности дељења политичких идеја међу пријатељима, о заједничком деловању на различитим животним пољима. Лелијеве речи о пријатељу Сципиону, „с њим сам делио бригу о јавним и приватним пословима, с њим сам заједно био у миру и у рату” (Исто: 25) или „у њему [пријатељству] је наше истоветно гледање на политичка питања, у њему је савет за приватан живот” (Исто: 61), сажетак су пријатељских односа о којима пише ауторка. Цицеронова лапидарна формулација највеће снаге пријатељства, примера ради, „пуна сагласност воље, стремљења и мишљења” (Исто: 25), ауторка је још лапидарније формулисала: „Мада по нарави различите, нас три смо се једноставно нашле на истој таласној дужини.” (Симин: 1983: 88) Цицерон, такође, инсистира на афективној повезаности пријатељства – нема пријатељства без узајамне наклоности и љубави, пријатељство је „савршено усклађивање кроз узајамно саосећање и поштовање” (Цицерон 1978: 27). У књигама *Док вишње процветају* и *Сан младости* ауторка посредно сведочи о интензивној пријатељској љубави, а деценијама касније ће, настојећи да ћерки објасни снагу пријатељства, рећи „бринуле смо једна о другој, волеле смо се” (Симин Бошан, Симин 2009: 47).

Да „пријатељство будућност обасјава надом и не допушта духу да слаби и пропада” (Цицерон 1978: 29), сведоче ауторкина сећања на боравак у Гестаповом притвору Жута кућа у Суботици, мађарском затвору Марија Ностра и логору Берген Белсен у књигама *Док вишње процветају* и *За што су ћушале? Мајка и ћерка о истом рашу*. Централну позицију заузима затворски и логорски *женски колектив* који ауторка назива „савршена машина за преживљавање” (Симин Бошан, Симин 2009: 53), алудирајући на неопходност и важност свих чланица колектива, расподели задужења према могућностима и задовољавања потребе свих чланица.⁶ Затворенице су организовале изузетну мрежу међусобне подршке која је укључивала поделу хране, расподелу лекова, одеће, еманципаторске образовне курсеве (на тоалет папиру или усменим путем), одмењивање на послу, указивање на најопасније есесовце, прикривање негативних вести са фронтова или ширење оптимистичких лажних извештаја, прикривање смрти најмилијих, разговори утехе и охрабрења, осмеси и загрљаји, а све како би се одржала нада, подстицала мотивација за преживљавање и превладао психички крах.

Концепција деловања *женског колектива* пружа увид о битности пријатељских веза у екстремним условима какви су били у мађарском затвору или нацистичком логору током Другог светског рата. Јер, да би се преживело није било довољно само узети оброк током дана или се утоплити током ноћи. Емо-

6 О мушким колективима Магда Симин Бошан износи занимљив коментар који завређује да буде део ширег истраживања о родној динамици мушких и женских ратних затворских колектива. Она каже да је у мушким колективима „борба за власт тињала и у затворским ћелијама. Умирале су, али су се отимали који ће бити први, који други.” (Симин Бошан, Симин 2009: 52)

тивна подршка, примера ради, подршка приликом жаловања за породицом или партнером, које су заточенице пружале једна другој, борба са анксиозним и депресивним стањима, речју етика бриге за другог пресудно је утицала на психо-емотивно стање. Чак и са свешћу да у логору нико не може преживети сам, те о неопходности припадности групи ради преживљавања, многи гестови надилазе мотивацију преживљавања и оријентисани су ка добробити другог, односно друге.⁷ Кринка Видаковић Петров је ваљано оценила значај *женског колектива* за затворенице: „Колектив је пружао осећај једнакости, подршке, утехе и, што је најважније, снажан осећај припадности групи, породици, иако небиолошкој, друштвеној структури која их штити кроз упорну солидарност” (Vidaković Petrov 2018: 48). Друштвену структуру коју Видаковић Петров означава као необиолошка породица са већом прецизношћу можемо да означимо као пријатељска заједница.

О снази пријатељских веза *женског колектива* сведочила је Невена Симин, Магдина ћерка. Невена Симин је коментарисала бројне сусрете и разговоре *женског колектива*, изнимну повезаност тих жена, присност, љубав и бригу и то доследно и континуирано у свим животним (не)приликама,⁸ признајући да „колико су те жене биле повезане и колико су дан-данас повезане – за мене је то напросто научна фантастика” (Симин Бошан, Симин 2009: 47). Такође, Невена Симин констатује да је постајала „све сигурнија да у својим књигама Магда ни изблиза није успела да опише снагу затворских и логорашких колектива као непробојних заједница у којима су све чланице биле једнако третиране, заштићене, прихваћене, збринуте” (Исто: 52).

Невена Симин, такође, износи једно запажање које може да се протумачи и у кључу иманентне поетике Магде Симин Бошан: „Они су гледали једни другима у ране јуначке и – величали те друге, а умањивали себе. [...] За Магду, ваљда, сви који су успели да преживе батиначнице и после логоре, нису ушли у категорију јунака.” (Исто: 34) Осећај кривице због преживљавања чест је мотив логорске литературе који повлачи са собом императив сведочења о другима, онима који нису преживели. Међутим, и сам чин *писања као сећања* садржи специфичне наративне поступке који се могу интерпретирати као наративни гестови пријатељства или пак наративни гестови из којих пријатељство зрачи етички-афективно. Ове наративне интервенције сежу у жанровски репертоар књига *Док вишње процветају* и *Сан младости*. Кринка Видаковић Петров означава *Док вишње процветају* романом, односно аутобиографским романом (Vidaković Petrov 2018: 33, 37). Сама Магда Симин Бошан *Док вишње процветају* назива „књига сећања” (Симин 1983: 81). Стога се вреди задржати на елементима фикције који *Док вишње процветају* приближавају роману. Без интерпретативног задржавања

7 Затворско и логорско сведочење Магде Симин Бошан део је ширег testimoniјалног дискурса у ком су истраживачи препознали сличне емотивне скриптове какво је пријатељство. На опсежном корпусу текстова, Ротем Таитлер је показала да су се логораш и логорашнице у Аушвицу пријатељски повезивали, те да су пријатељски гестови од круцијалног значаја у борби за опстанак, буђење пријатних осећаја и мотивације и превазилажења потенцијалног психичког слома (Taitler 2024).

8 Наводим само један пример: „Довољан би био један телефонски позив. На пример, једна другарица се потужу другој да је снашла некаква невоља, изгубила је посао, или јој није стигао деџи додаток, пијани муж је претукао и истерао с децом на улицу – што се, такође, догађало... Женски Колектив би сместа ступио у дејство. Одмах се, што лично, што телефоном алармирају све другарице које би могле помоћи, после посла се нађу да разраде тактику и стратегију, распореде послове и задатке. Најчешће се догађало да је проблем у потпуности решен већ у два-три сата, најкасније сутрадан пре подне.” (Симин, Симин Бошан 2009: 47)

на суодносу фикције и фактографије, те да свака фактографија бива подвргнута фикционализацији самом наративизацијом, задржала бих се на оним местима која су очигледно плод фикцијске надоградње – оно чему приповедачица, односно Магда Симин Бошан није присуствовала или сведочила, што јој није посредовано неком другом наративном инстанцом (било да је реч о другом учеснику/сведоку или документу) нити је то било могуће. У том случају, реч је о свега неколико епизода, типолошки сродних, у којим рад фикције ступа на сцену. Тај рад фикције тумачим као изузетан гест пријатељства. Наиме, у књизи *Док вишње процветашу* описана је смрт једне од ауторкиних најближих пријатељица, Вере Плаовић у Равенсбрику, а у *Сну младосии* ауторка описује смрт најбољих пријатељица, Кларе Фејеш и Лидије Алдан.

Последњи Верини дани, оболеле од тифуса и непокретне, предочени су наративизацијом њене свести, осећаја и доживљаја надолазеће смрти:

Једном у животу, чекајући извршење смртне казне у подруму новосадске Армије, она се помирила са смрћу, а сада покуша поново да се саживи са мишљу да је смрт ту и да више никуд од ње не може побећи. Она замисли како су је поново осудили на смрт, како ће већ сутра бити извршена смртна казна. Уствари није потребно ни да је осуде, она је већ осуђена. Пресуда, пролонгирана на четири године сада ће се коначно извршити. Све што је проживела од оне кобне ноћи када је, мислећи на Павла, легла на камени под, помирена са судбином, био је само један додаток, један нежељени, ружни поклон из руку циничних судија. Нису јој дали да умре на почетку мука. [...] Вера је била убеђена у то да ће умрети баш последњег дана пред ослобођењем. Било је у томе неке ђаволске логике. Павле се срушио првог дана рата погођен у срце непријатељском гранатом, срушио се под отвореним небом Македоније [...]

Вера све то можда није примећивала. И зашто да примети? Она више не може на ноге! Од чаја је обли пријатна топлина. У магли последње нејасне мисли појави се бели камени друм који води од Софије до Скопља. Поред друма, крај усамљеног топа лежи Павле на мртвој стражи. Једна му се рука закачила за браник, на песници под злостом кажипрста распознаје се стари ожиљак. 'Првог дана, првог дана' Али не успе да домисли до краја [...]. (Симин 1958: 200)

Хоризонт на ком се предочава Верина смрт јесу ужаси логорског живота, те наративне интервенције у правцу фикционализације представљају хуманизацију њене смрти. Успостављањем копче са осудом на смрт 1941. због политичких активности ауторка Веру преводи на поље свесног одлучивања и деловања, активног отпора, потцртавајући њену храброст, одлучност и пожртвованост. Хронолошке конвулзије, односно преклапања и субјективизација времена, измештају Веру у тренуцима умирања у специфичан, интимистички хронотоп. Премда је то хронотоп страдања Павла, Верине велике љубави, његов афективни набој, који осведочава Верина последња мисао упућена Павлу, у непомирљивој је супротности са афективном утрнулошћу који логорски режим намеће логорашима. И приде, у коначници је реч о хронотопу сусрета Вере и Павла.

Исте ноћи велики црни камион покупи мртве. Верина црна коса (једино што је остало од некадашње девојке), глатка и сјајна, расу се и покри нечије мртво лице, али убрзо нестале и ње, затрпане другим косама, црним и плавим, и рукама и ногама, немоћно раскреченим, опуштеним и тешким као сама смрт... (Исто)

Фикционализација умирања Вере Плаовић успева да надјача сцену која затвара поглавље о њеном умирању. Дарујући својој пријатељици у последњим њеним тренуцима вољу, мисао и осећања, повезујући је са битностима њеног живота, њеном љубављу и политичким ангажманом, ауторка њену смрт персо-

нализује и хуманизује, враћајући пријатељици идентитет који је логорска машинерија смрти настојала да поништи.

Сродни наративни механизми на делу су и у случају погибије Лидије Алдан. Ауторка је вероватно била и додатно испровоцирана службеном белешком Команде јавне безбедности за Банат да је Лидија извршила самоубиство након хапшења јер „Лидија Алдан није дозволила да јој се примакне полицајац! Погинула је, као што је и живела, усправно, уздигнуте главе” (Симин 1983: 201):

Била је недеља, први дан Ускрса. Одевени у празнична одела, старији су седели на клупама крај зидова, а младеж је шетала улицама. Људи су зачуђено посматрали непознату девојку праћену фашистима. У сусрет Лидији долазио је полицајац, представник окупаторске власти. Лицем му се ширио самоуверен осмех. Ето, сад, ухватиће комунисту – илегалца! То сигурно значи напредовање у служби, одликовање. Лидија није дозволила да јој приђе. Хитро је истргла пиштољ. Сигурно би са огромним задовољством пуцала у искежена лица фашиста, али јој је од пређашње борбе преостао само један метак! Сељаци су на клупама ћутали скамењени, савладали мрачном силом која људима тера страх у кости, нагиње их да сагну главе и немо посматрају ударце крвника. Не! Нису јој притекли у помоћ! Лидија је прислонила цев на чело и повукла ороз. Селом одјекну оштар пуцањ, а Лидија паде. Престрашене девојке побегоше у куће, а људи су остали још за тренутак, као да не верују ономе што се догодило. Затим улице опустеше. (Симин 1983: 201)

Премда ауторкино познавања обичаја и нарави банатских села и њихових мештана доприноси уверљивости ове сцене, њена драматизација својом поставком зрачи изузетним набојем. За разлику од предочавања смрти Вере Плаовић, последњи тренуци Лидије Алдан нису наративизовани продором у ток њене свести или непосредним преношењем њеног афективног стања. Сцена је конструисана да се покаже апсолутна Лидијина усамљеност у херојском чину отпора фашистима. Тај чин је бескомпромисан, Лидијина одлучност не отвора простор недоумицама или мисаоно-афективним разлагањима. Хицу који испалује у себе није потребан наративни посредник који ће га објаснити. Стога је у овој сцени помак и начињен ка „статистима”, појачавајући тиме и Лидијину усамљеност и њену непоколебљивост. За разлику од погнутих и скамењених стараца или престрашених девојака, Лидија Алдан се суочила са фашистима. Мештански кукавичлук и пристајање на трпељив однос према фашизму первертује се додатно подцртавањем ритуалног контекста Лидијиног умирања, односно празничног хронотопа. Дискурс искупљујуће Христове жртве се показује у својој испразности, а страдање антифашистичких боркиња и бораца као аутентична жртва за човека и човечанство.

Поступци фикционализације који персонализују и хуманизују смрт пријатељица сустичу се са још једним конститутивним аспектом ауторкине мемоаристике (и биографистике) – неуморна борба за очување сећања на пријатељице скојевке, затворенице и логорашнице. Још је концем осамдесетих година Лидија Склевицки указала на противречност официјелне репрезентације учешћа жена у Народноослободилачкој борби. Инсистирало се на учешћу „маса жена”, а конкретни историјски доприноси жена истовремено су уклапани у митологизујући дискурс, односно обезличени. Истраживачки замајач у области историје жена осамдесетих Склевицки је именovala као „уписивање жена натраг у повијест” (Sklevicky 1996: 64). И *Док вишње процветају* и *Сан младости* и *Зашто су ћутале* (и рукопис *Женском стазом*) јесу маестрално „уписивање жена натраг у повијест”. И оне саме су биле свесне да само сопственим прегнућем своју борбу могу

да упишу у културну меморију заједнице, те да им званичне политике културе памћења не иду у прилог:

Била је 2002. година, ближила се некаква логорашка годишњица и Магдине ратне другарице је намоле да напише још једну књигу, овог пута с правим именима, о томе где су све тамновале за време рата и шта им се тамо догађало. Договоре се да се тексту приложе спискови имена и још по који податак ако их се ко сећа, јер време иде, њих је све мање, осим тога на Балкану је тек стао најновији рат и онај 'њихов' ће се заборавити и гурнути њихова страдања у ропотарницу историје. (Симин Бошан, Симин 2009: 7)

Везу пријатељства, као једне од најдрагоценијих животних вредности, борбе и памћења, лајт-мотиве своје мемоаристике, пред крај живота је адресирала и Магда Симин Бошан, исписујући програмско слово активистичке културе памћења којој је посветила свој литерарни ангажман:

Све другарице које су још живе, у пензији су, болесне су и старе. Свако има само један живот, штогод су могле учиниле су за друштво и за своју децу. Но, и данас воле да се друже, сећајући се лепоте и вредности људских веза које су их у најтежим данима живота одржале. Знам да овај документарни преглед није потпун. Ипак, трудила сам се да наведем што више личности – актера поменутих ратних и послератних догађаја. Има их у самом тексту близу сто. Но, иза сваког имена и презимена, у доле наведеним списковима, такође стоје личности – жене које су се у тешким ратним догађајима одлучиле на одсудни корак и свесно се супротставиле надирућем злу. (Симин Бошан, Симин 2009: 126)

Њена литература са бројним (пописима) именима⁹ представља „место сећања” или, на трагу модернистичке споменичке културе, место метонимијског присуства, пре свих, пријатеља. Захваљујући, да парафразирам Цицеронову мисао истакнуту као епитаф овог текста, чежњи за пријатељима Магде Симин Бошан, њеним успоменама, одсутни јесу присутни, мртви живи. Стога њена мемоаристика уједно бива и сећање на пријатеље и сећање као пријатељство.

ЛИТЕРАТУРА

Аристотел 1988: Аристотел, *Никомахова етика*, Загреб: Глобус.

Башарагин 2021: М. Башарагин, *Антифашистичке Суботнице: скојевке, партизанке и афежеовке*, Нови Сад: Женске студије и истраживања и Футура публикација.

Vidaković Petrov 2018: K. Vidaković Petrov, Memory mediation by first- and second-generation survivors: Why they said nothing: mother and daughter on one and the same war by Magda Bošan Simin and Nevena Simin, Kraków, *Studia Judaica* 1, Kraków, 31–54.

Цицерон 1978: М. Т. Цицерон, *Лелије или разговор о пријатељству*, у: М. Т. Цицерон, *Филозофски списи*, Нови Сад: Матица српска, 19–62.

Симин 1958: М. Симин, *Док вишње процветају*, Нови Сад: Братство-јединство.

Симин 1983: М. Симин, *Сан младости*, Нови Сад: Дневник.

Симин Бошан, Симин 2009: М. Симин Бошан, Н. Симин, *Зашто су ћушале? Мајка и ћерка о истом рату*, Нови Сад: Женске студије и истраживања и Футура публикација.

⁹ А иза сваког имена крије се прича, како је то истакла у епитафу романа *Sonnenschein* Даша Дрндић. Естетски активизам Д. Дрндић близак је активистичкој култури памћења Магде Симин Бошан. Жанровско самоодређење књиге *Док вишње процветају* као „књиге сећања”, које се може поопштити на читав ауторкин мемоарски опус, има вишеструке културолошке импликације, укључујући и уписивање у јеврејску традицију што изискује да буде предмет посебног истраживања.

- Склевицки 1996: Л. Склевицки, *Коњи, жене, ратшови*, Загреб: Женска инфотека.
- Taitler 2024: R. Taitler, Love in the time of Auschwitz: romantic love, family bonds, and the formation of friendships as a lifesaving element, *Jewish Culture and History* 3, 368-383
- Wilson 1970: J. Wilson, Towards a Society of Friends: Some Reflections on the Meaning of Democratic Socialism, Ottawa, *Canadian Journal of Political Science* 3, Ottawa, 628–654.

MAGDA SIMIN BOŠAN'S MEMOIRS AND THE ETHICS OF FRIENDSHIP

Summary

Magda Simin Bošan's memoir-based texts, *When the Sour Cherries Bloom* (1958), *Dream of Youth* (1983), and *Why They Said Nothing? Mother and Daughter on One and the Same War* (2009) represent a specific narrative of engagement in SKOJ actions during the 1930s and prison and camp experiences during World War II in the context of Yugoslav/Serbian literature. This specificity reflects the privileging of a female epistemological perspective. One of the formative aspects of the pre-war / war / post-war experiences that Magda Simin Bošan writes about is friendship – the friendship of SKOJ women, the friendship of female prisoners in Hungarian prisons and Nazi camps, and the friendship that marks the decades after World War II. The paper highlights and interprets diverse aspects of the narrativization of friendship in the author's memoir: personal connections and experiences, mechanisms of formation and action of the "women's collective", the virtue of friendship as a categorical imperative, and a regulative idea of community, narrative procedures of fictionalization as gestures of friendship, and friendship as a strategy of activist memory culture.

Keywords: Magda Simin Bošan, female friendship, ethics, memoirs, SKOJ, camp experience, memory culture

Žarka Ž. Svirčev

Филолошко-уметнички факултет Крагујевац
СРПСКИ ЈЕЗИК, КЊИЖЕВНОСТ, УМЕТНОСТ
Зборник радова са XIX међународног научног скупа
одржаног на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу
(25–26. октобар 2024)

Књига II

ПРИЈАТЕЉСТВО

Одговорни уредници

Проф. др Драган Бошковић

Проф. др Часлав Николић

Секретар уредништва

Др Ђорђе Ђурђевић

Лектура и коректура – српски језик

Др Ђорђе Ђурђевић

Лектура и коректура – енглески језик

Проф. др Даница Јеротијевић Тишма

Издавач

Филолошко-уметнички факултет Универзитета у Крагујевцу

За издавача

Проф. др Никола Бубања

декан Филолошко-уметничког факултета

Технички уредник

Стефан Секулић

Штампа

Филолошко-уметнички факултет

Крагујевац

ИСБН

978-86-6218-001-8 (низ)

978-86-80596-96-9

Тираж

80